

Душан Миљојковић

**Географски положај крушевачког подручја
и његов стратегијско-оперативни значај**

Територија бившег Крушевачког округа налази се у средишту источног дела Југославије, између долина реке Ибар на западу и Јужне и Велике Мораве на истоку, које су спојене западноморавском долином. Обухвата доње сливове Западне и Јужне мораве. Крушевачки регион сачињавају, углавном, котлине, уоквирене планинама: на југу Великим и Малим Јастрепцем, Малим Копаоником (Јаворац, Пожар, Мрамор); на западу Великим Копаоником, Жељином, Равном Планином и Гочом; на северу Гледићком Планином и Јухором, а на истоку планином Буковник.

Геополитички положај овог дела Србије, посебно у стратегијско-оперативном и комуникацијском погледу, кроз историју имао је велику улогу. Још у римско доба туда је пролазио тзв. У1а тНкаш (војни пут) од Сингидунума за Константинопољ. У средњем веку долином Западне Мораве водио је трговачки пут од Дубровника, преко Рашке и Крушевца, који се везивао са Цариградским друмом. Пут од Смедерева, иреко Крушевца и Јанкове Клисуре, водио је кроз Топлицу за Косово.

Окупатор је за све време народноослободилачког рата на овом простору држао знатне снаге, користећи јединице својих савезника и квислинга. Био је веома осетљив на сваку акцију партизанских јединица, првенствено на железничким комуникацијама Сталаћ-Ниш и Крушевац-Трстеник. Бугарски окупатор је на обезбеђењу железничке пруге Београд-Ниш ангажовао једну дивизију, а један његов пук стално се налазио у Крушевцу. На подручју Жупе, Копаоника и око Трстеника стално

су крстарили четници Косте Пећанца и Драже Михајловића и друге квислишке јединице.

Непријатељ је знао да користи погодности крушевачког подручја, нарочито Велики Јастребац и Копаоник, у циљу извођења својих борбених дејстава против Крушевачког (Расинског) НОП одреда. Разуме се и партизани су, са бољим познавањем "домаћег терена", умешно примењујући тактику партизанског ратовања, задавали непријатељу ударац кад год су могли, али су вешто избегавали све његове замке.

Велики Јастребац је због свог географског положаја имао велики значај за Расински Топлички партизански одред. Сви крупни догађаји из НОБ-а, у Расини и Топлици, од 1941. до 1943. године, везани су за ову планину. Све важније акције полазиле су одавде: напад на Блаце, 5. децембра 1941. године, на Рибарску Бању, 12. фебруара 1942. године, борба са бугарским јединицама код Костенице и Цигоља, 18. марта 1942, бугарска офанзива јуна 1942, напад на Велику Плану, 3. и 4. јула 1942, формирање Копаоничког ПО (ударне бригаде), 6. јула 1942, Аћимовићева офанзива, августа 1942. напад на Велики Шиљеговац, новембра 1943, Ломница, 13. априла 1944. године игд.

Велики и мали Копаоник имали су значајну улогу крајем априла 1942. године за време марша Крушевачког (Расинског) и Топличког ПО, те у борбама 4. и 5. српске ударне бригаде у јуну и јулу 1944. године. против четничких корпуса који су напали на слободну територију на југу Србије.

Догађаји у Крушевачком подручју до доласка нролетера (јуни - август 1944.)

Врховни штаб НОВ и ПОЈ, оцењујући велики стратегијско-оперативни значај Србије за коначни исход НОР-а, припремао је још од децембра 1943. године дивизије из састава другог, трећег и петог корпуса за покрет према Ибру и Копаонику и њихово пребацивање у јужну Србију.

У депеши упућеној децембра 1943. године Штабу 2. кориуса, Врховни штаб НОВ и ПОЈ истиче: "Не заборавите да је за читав ослободилачки покрет Југославије, данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избегличке владе и

признање националног комитета, зависи од Србије, односно наших снага у Србији"

После пораза 1. батаљона 3. СС полицијског пука и борбене групе Ловачке падобранске школе у Крушевцу, у ломничкој борби 13. априла 1944. године, борци 4 и 5. српске бригаде, у садејству са Крушевачким (Расинским) НОП одредом, својим борбама снажно су утицали на долазак нових бораца у партизанске редовс. У току маја у Крушевачко војно подручје дошло је 137 бораца из Текије, 108 из Каоника, 47 из Капиџије, 42 из Гаглова, 43 из Великог Шиљеговца, 56 из Ломнице, Буковице и Буии, а када се узму у обзир и борци који су стигли из других села стигло је преко 800 бораца за нову бригаду. Немачку групацију у Ломници иотукли су вештим командовањем и сналажењем следећи штабови бригада и команданти батаљона:

Штаб ЈМ оперативне зоне

Риста Антуновић Баја, командант; Раде Петровић, комесар; Радован Петровић, заменик команданта; Милан Ковачевић Миливоје, заменик комесара; Драгослав Петровић Горски, начелник штаба.

Штаб 2. ЈМ бригаде (4. српска)

Миливоје Перовић, командант; Бора Ромић, комесар; Стојан Николић, заменик комесара; Максим Ђуровић, начелник штаба; Љубисав Костадиновић, интендант; Светислав Стојановић, културно просветни референт.

1. батаљон

Радман Савић, командант; Илија Веселиновић, комесар

1. чета

Рака Симић, командир; Радослав Стојиловић, комесар; Петар Јапунџић, зам. комесара

2. чета- 3. чета

Власта Михајловић, командир; Драган Голубовић, комесар; Радомир Пстковић Срећко, зам. комесара

2. Батаљон

Багрић Мујовић, командант; Бвжидар Павловић, комесар

1. чета

Никола Орлић, комадир; Мирослава Милановић, комесар;

2. чета

Боривоје Петровић, командир; Белиша Баљевић, комесар; Радослав Митровић, командир

3. батаљон

Петар Станковић, командант; Драгомир Радоичић, комесар; Предраг Илић, зам. команданта; Војислав Станојевић, зам. комесара

1. чета

Милутин Китановић, комесар; Љубомир Ковачевић Седемче, зам. комесара; Светомир Славковић.

2. чета

Бранко Ивановић, зам. командира; Милутин Китановић, комесар; Светомир Сганковић, зам. комесара.

3. чета

Божидар Искреновић, командир; Светислав Милетић, зам. командира; Стојан Стошић, комесар; Славко Ивановић, зам. комесара.

Командни кадар 3. ЈМ бригаде (пета српска)

Станимир Јовановић Јова, команданг; Пана Ђукић, заменик команданта; Јован Крстић Мргуд, пол. комесар; Животије Савић Срба, заменик пол. комесара; Милош Стојановић Принцип, начелник штаба; Милутин Ристић, обав. официр; Ратко Ристић, интендант бригаде; Стеван Ђорђевић (Тодоровић), санит. референт; Градимир Јовановић, омл. рук. бригаде

Први батаљон

Станоје Китановић Вук, командант; Милош Станимировић Мате, комесар; Божидар Стевовић Драгушанац, зам. команданта; Мирко Шундрић Артем, зам. политкома;

1. чета

Миливоје Марковић, командир; Војислав Весић Ђока, комесар; Крста Јоксовић Цале, зам. комесара;

2. чета

Иван Срећковић Срећко, командир; Светислав Милићевић, Павле Моравац.

3. чета

Драгослав Радосављевић Дракче, командир; Драгољуб Козић Ђока, комесар; Живорад Грујић, заменик командира

Други батаљон

Обрад Лазовић Живко, командант батаљона; Светислав Савковић Јоца, комесар; Добросав Павловић Афион, зам. команданта; Бранко Стефановић Змај, зам. комесара;

Милица Јовановић Жујче, сан. референт

1. чета

Добривоје Пешић, командир; Раде Милошевић Моравац, комесар; Радмило из Лепаје, зам. командира

2. чета

Живојин Ђорђевић Соко, командир; Пане Петровић, комесар; Крстивоје Јоксимовић Цале, зам. комесара.

3. чета

Радомир Гинић, командир; Славомир Ристић Мима, комесар; Будимир Угриновић Буда, зам. командира; Боривоје Станковић Борко, зам. комесара.

Трећи баталон

Стојадин Анђелковић Дине, командант; Љубиша Илић Сеземче, комесар; Драгомир Станисављевић, зам. команданта.

1. чета

Тихомир Милетић Гића, командир; Јастреб, комесар;

2. чета

Бошко Стојковић, командир; Драгољуб Веселиновић
Витез, комесар.

3. чета

Божидар Станковић Даравела, командир

Расински (крушевачки) НОП одред**Штаб одреда:**

Димитрије Писковић Трнавац, командант; Јован
Цураковић Раја, заменик команданта; Јанко Милојевић Ђема,
комесар.

Командири чета:

Радисав Милорадовић Крсман, командир; Реља
Стојковић, командир, санитарски референт Оливера Новаковић
Мира.

(После месец дана расински крушевачки НОП одред, 16.
маја 1944. године, преформиран је у 16. српску бригаду. На
територији Расине јуна месеца Озренски одред преформиран је у
9. озренску бригаду, Нишки НОП одред преформиран је у селу
Рибаре у 14. нишку биргаду а у Великом Шиљеговцу извршена је
смотрa новоформиране 23. српске дивизије).

22. јуна 1944. године, стигло је наређење Главног штаба
НОВ и ПО Србије у коме пише да "има података да ће немачка
казнена експедиција (...) поћи на слободну територију: Копаоник -
Јастребац - Расина, а евентуално и Топлица (..) за случај поласка
непријатељске офанзиве од стране овога штаба издаје се следеће:

1. (...)
2. Да 16. бригада НОВ одржава чврсту везу са 21.
дивизијом и баца ударне групе у долину Мораве са
задатком рушења пруге и мостова: узнемиравање
непријатеља у позадини.
3. (...)
4. Да команде Крушевачког и Јастребачког подручја
предузму све мере за случај поласка непријатељске
реакције (...).

Добијено обавештење било је тачно, јер је после два дана, 24. јуна 1944. војноуправни командант Југоистока, генерал Фелбер, издао наређење начелнику штаба 1. бугарског окупационог корпуса о припремама за учешће у офанзиви на Расину, Мораву, Топлицу, Јастребац и Копаоник у операцији под шифром "Трумф", касније названа "Халали" (адут).

Четничка врховна команда (ЧВК), добивши извештај од четничког команданта Кесеровића, наредила је брзу конценграцију свих четничких корпуса ка Копаонику и Жупи. Возом је пребацила бригаде из иривца Доњег Милановца, Чачка, Крајева, Рашке и уиутила их на Копаоник. Да би осигурала успех свог плана, Четничка врховна команда (ЧВК) је затражила садејство немачких и бугарских јединица из гарнизона Крушевац и Александровац.

Главним путем из правца Крушевца, преко села Дашница у правцу села Новаци, кретала се велика колона Немаца, љотићеваца и недићеваца, уз пратњу једанаест борних кола. На путу од села Виткова до села Новака кретала се велика маса четника. Читаве четничке бригаде кретале су се у сусрет Немцима. Локални пут који повезује Трнавачку косу са путем према селу Новаци минирале су наше јединице. Немци, четници, недићевци и добровољци кретали су се тим путем. Испред њих кретала су се оклопна возила. Прво возило наишло је на мину. Од експлозије машина се преврнула. Остала оклопна возила су застала, заузеле гтоложаје и артиљеријском ватром отпочела су да туку Трнавачку косу, односно положаје Бригаде.

Непрегледне четничке колоне кретале су се из правца Александровца. Када су стигле на простор између села Виткова и села Новака скренуле су са пута, заузеле јуришне положаје на њивама, ливадама и виноградима, оријентисане у правцу Трнавачке косе. Отпочели су да туку јединице 1. и 2. батаљона. У међувремену нове четничке снаге непрекидно су долазиле у село Витково скретале су са пута те настављале наступ у правцу села Љубинци и Вржогрнци.

Главни штаб НОВ и ПО Србије добио је обавештење да немачка команда Југоисток. припрема офанзиву на територију јужне Србије, чије су се јединице, почев од напада на Дрвар, по

етапама пребацивале из централних делова Југославије ка југу Србије. Добијене су информације да ће непријатељ почети операцију 10. јула 1944. На основу тога Главни штаб НОВ и ПО Србије, предузео је потребне мере да оперативно дејствује у овој офанзиви.

Није се рачунало нити знало да ће Четничка врховна команда, преко мајора Вајела и десет других немачких официра распоређених у 4. групи јуришних корпуса. ради координације у овој офанзиви изнудити од команде Југоистока одобрење да офанзива на Жупу и Копаоник почне пет дана раније. Из онога што се 5. јула догађало на том подручју штаб 21. српске дивизије благовремено је закључио да је офанзива почела пре планираног рока.

У извештају Обавештајног одељења Команде Југоистока стоји:

" (...) Осетно се заоштрава положај на југу Србије. (...) комунисти покушавају да запрече долину Ибра и Јужне Мораве, као и вероватно долину Тимока, да се повежу са комунистима у Шумадији (...) Све ове акције предузете су са циљем да се створе повољни предуслови за сједињавање на Ибру са 2. корпусом из Црнае Горе. Опште померање комуниста из југоисточне Србије на исток и запад са Јастрепца према Крушевцу, напредовање једне комунистичке групе од Сокобање на територију северозападно од Књажевца, јасно потврђују ове намере.

Не чекајући 10. јула 1944. када је планирана офанзива на југу Србије, немачки мајор Вајел одобрио је у ноћи 4/5 јула почетак заједничких операција на Копаоник и Александровачку Жупу.

Немачки план операције "Трумф" ("Халали") базиран је на затварању класичног обруча око планине Јастребац са правца Крушевац-Алексинач-Ниш-Прокупље-Крушумлија-Блаце-Брус-Александровац. Непријатељ је планирао да на Јастрепцу са правца Топлице-Мораве-Расине, окружи све снаге јединица НОВЈ на подручју северног обода слободне територије јужне Србије и да их ту уништи. Непријатељ је на самом почетку офанзиве погрешно оценио тежиште грунусања снага НОВЈ. Уместо на територији Јабланице, био је сигуран да ће то груписање бити на Великом Јастрепцу.

Уочи 9. јула, досадашњи Главни штаб НОВ и ПО Србије, упутио је радиограм Врховном штабу НОВ и ПОЈ да авион може да полети из Барија и слети на привремени аеродром у селу Косанчић, испод иланине Радан. Из опрезности, из луке Бриндизи, у поноћ 9. јула 1944, полетео је прво Љубодраг Ђурић са неколико сарадника, који су се спустили изадобранима изнад планине Радан, на којој се налазио дотадашњи Главни штаб НОВ и ПО Србије. Они су се срећно спустили у рејону Ивање-Добре воде. Ђурић је са Стамболићем за један дан организовао рашчишћавање аеродрома на Косанчићу, те су у ноћи уочи 9. јула, у 24 часа, на овај аеродром слетела два авиона. У руском авиону су били Коча Поповић, Благоје Нешковић, Светозар Вукмановић Темпо и други. У енглеском авиону налазили су се руководиоци дивизија.

"С обзиром на новонасталу ситуацију, а у вези са непријателским снагама на северним падинама Кукавице, као и на тешкоће пролазности и услова снабдевања у рејону Кукавице, потенцирано са јединицама и даљим препрекама које сачињавају две комуникације и Јужна Морава, имајући у виду при томе и јаке непријатељске гарнизоне у* долини Јужне Мораве, који омогућавају брзо блокирање комуникација, одлучили смо: да са јединицама 21. 24. и 25. српске дивизије и 15. српском бригадом пређемо тзв. Арнаутску границу и кренемо у офанзивне операције у правцу Гњилана. (...)"

Немачки командант Југоистока, генерал Фелбер, анализирао је ток офанзивних операција у ратном дневнику од 26. јула 1944. године:

"Србија: Операција "Кераус" (чистка), очигледно је да је главнина непријатељских снага снажно потучена и као таква се повукла преко српско-албанске демаркационе линије. Додир са непријатељем се одржава само заштитницама. Операција је тиме завршена. Накнадно чишћење се продужава борбеним групама које учествују. Мада се у тој операцији није успело у разбијању главнине непријатељских снага, ипак је пошло за руком, нарочито масовном употребом четника, да се осујети намера непријатеља да продре у правцу Ибра (...)"

После неуспелог похода 21., 24. и 25. српске дивизије у правцу Гњилана и Скопске Црне Горе, услед тешких борби са балистичким јединицама, осетних губитака неких бригада, нарочито 16., велике исцрпљености партизанских бораца и руководиоца након вишедневних борби и маршева, Главни штаб НОВ и ПО Србије, донео је одлуку да 21. и 24. дивизија наставе борбена дејства ирема Горњој Јабланици, Тоилици и Копаонику, у сусрет пролетерима. 25. дивизија да прихвати рањенике све три дивизије и крене преко Јужне Мораве у шире подручје Црне Траве и Криве Феје. Са тог правца да се пробија ка Соко Бањи. Зајечару, Неготину, Доњем Милановцу - Дунаву, у сусрет јединицама Црвене армије.